

SELVDESTRUKTION

Et islandsk eksempel på kollektiv afvikling

Kirsten Hastrup

Kollektiv selvdestruktion udgør i teoretisk forstand en katastrofe eller et kvalitativt spring, som fornægter sædvanlig udviklingslogik. Islands situation i 16-1700 tallet kan bedst beskrives som netop katastrofal i denne betydning. På alle områder af samfundslivet var der opløsning og tilbagegang. Gamle teknologier glemtes, økonomiske vækstpunkter undertryktes, og hungersnød blev hverdagskost. En demografisk krise truede med at udlette befolkningen. Ægteskabsfrekvensen var ekstremt lav og dødeligheden stor. Mødrene ammede ikke længere deres børn, og få nyfødte overlevede den rå komælk. Incest var almindeligt. Der var kort sagt tale om en opgivelse af enhver kulturel standard; kaos og uorden havde overtaget det sociale rum.

Generelt kan man tale om en form for tillært hjælpeløshed i forbindelse med en kollektiv depression. Den kan læses som en kulturpsykologisk reaktion på en historisk situation, som blev mere og mere vanskelig.

Naturkatastrofer og politisk underkastelse gjorde deres. Den symbolske udveksling med andre var gået helt i stå, og det eneste spejl, islændingene kunne se sig selv i, var fortiden. Spejlingen i forfædrenes bedrifter tydeliggjorde deres egen afmagt - og reaktionen var en næsten stædig destruktion af kulturen.

Hensigten med denne artikel er dels at vise, hvordan et konkret historisk samfund igennem en periode synes at afvikle sig selv, dels at bruge dette materiale som udgangspunkt for en mere abstrakt forståelse for kollektive afviklingsprocesser. Inden jeg fremlægger selve historien, skal jeg foregribe nogle generelle betragtninger for at give materialet en form for kontekst fra starten.

Kollektiv selvdestruktion er udtryk for en form for *forandring*, som radikalt strider mod vores normale opfattelse af udvikling, vækst og stabilitet i sociale systemer. Derfor pirrer fænomenet vores teoretiske nysgerrighed, foruden at det sætter nogle spørgsmålstejn ved gældende forestillinger om netop udvikling. På et andet plan ryster det også vores opfattelse af menneskelighed, når individer og samfund beslutter at destruere sig selv. »Beslutningen« er ikke nødvendigvis bevidst, men et ubevidst element i den kulturelle psykologi.

Når jeg lægger vægt på at se destruktionen som en forandring, så er det for at etablere et fælles udgangspunkt for så forskellige fænomener som Jonestowns selvmord i 1978 og Islands kulturelle dekonstruktion i 16-1700 tallet.

I begge tilfælde er der tale om en *katastrofe*, i den forstand at der er tale om en kvalitativ forandring fra en tilstand til en anden, som ikke kan forklares lineært og kvantitativt, men som alligevel har sit grundlag i nogle forudgivne egenskaber.¹ Barnets vækst til voksen er f.eks. en lineær udvikling, som er givet på forhånd, på samme måde som samfundets sædvanlige udvikling. Men når psykoser opstår, eller civilisationer går under, så er der tale om et kvalitativt spring, som ikke kan indfanges af kontinuitets logik.

Katastrofen er altså en diskontinuitet, eller et brud, i en proces, som i en eller anden forstand har sine rødder i en foregående tilstand af stabilitet eller stabil udvikling. Den behøver ikke være øjeblikkelig, men kan strække sig over lang tid; det afgørende er den diskontinuerte og ustabile karakter. Katastrofen er det sted, hvor logikken synes at bryde, men hvor det måske er rigtigere at sige, at den skifter. Selvmordet og den kulturelle afvikling kan have sin egen morbide logik.

Island

Island blev opdaget og bebygget af nordboerne i slutningen af 800-tallet.² Specielt var det nordmænd, som angiveligt rejste på grund af Harald Hårfagers tyranni. I 930 oprettedes Altinget, og Island blev en autonom »nation« med egen lovgivning osv. Den var præget af idealer om slægtens integritet, mandens ære og lovens suverænit. Kristendommen indførtes år 1000, og i kølvandet af den kom skriften, foruden en lang række sociale forandringer. I 1262 opgives selvstændigheden, og Island bliver et såkaldt skatland under Norge. Imens fortsætter islændingene med at skrive deres egen historie i episk form i sagalitteraturen, og bl.a. ved hjælp af den fastholder de deres identitet et langt stykke ind i afhængigheden.³

Denne første periode er præget af en stabil udvikling. Det betyder ikke, at der ikke er forandringer. Der er der mange af. Der er også konflikter og dramaer på mange planer, men »tilstanden« er (teoretisk) stabil, og udviklingen styres af parametre, som gælder kontinuert.

I 1380 kommer Island under dansk herredømme, og omkring år 1400 sker der en naturkatastrofe, som ryster samfundet. Den sorte Død udsletter halvdelen af befolkningen, med alt hvad deraf følger af socialt opbrud. Det ser dog ud til, at de sociale forhold stabiliseres igen, bl.a. på grund af et opsving for fiskeriet og nye markeder. Men en ny pestbølge lige før 1500 kommer til.

Udefra kommer også Reformationen (1537-1550), ikke på een gang, men i to omgange, fordi det nordlige bispedømme ikke så nemt lod sig overtale. Tingene begynder at smuldre. I 1567 indføres den såkaldte Størdom, der følger Reformationens hensigt op. Kætteri skal afskaffes, også den del af det der vedrører syndefuldhed som ægteskabsbrud, hor, faderskabsproblemer og incest. Hvadenten størdommen og alle dens konsekvenser faktisk

er en årsag til, at den islandske udvikling løber af sporet eller ikke, så er der ikke tvivl om, at islændingene nærmer sig katastrofen her i sidste halvdel af 1500-tallet.

Den ytrer sig på mange områder, som her især er symptomer på en form for afvikling. Inden for økonomien er der en ny irrationalitet, som gør sig gældende. På teknologiens område »glemmes« ældgammel viden. Resultatet er sult og dødelighed. Socialt indtræffer en så lav ægteskabsfrekvens, at det er uden sidestykke i europæisk historie. De demografiske konsekvenser er signifikante, og samfundet opviser desuden en påfaldende høj sygelighed og spædbørnsdødelighed. Desuden er der en stigende »støj« i det socio-seksuelle system, hvor afvigelse, herunder ikke mindst incestuøse forhold, bliver daglig erfaring. Det er disse faktorer og deres samspil (også med en række andre forhold) som udgør katastrofen i den islandske historie, og som præger samfundet i hvert fald et par hundrede år.

For en statistisk betragtning var der sikkert mange individer og familier, der levede i stabile forhold. Men samfundet som helhed var i den grad præget af diskontinuert forandring - eller opløsning, hvis vi skal give forandringen karakter - at udviklingen må betegnes som en katastrofe. Det skal nu demonstreres i flere detaljer.⁵

Økonomien: Fra historiens begyndelse - og den kender vi på Island - var økonomien baseret på selvstændighed og selvforsynende storhushold, som forvaltede et dobbelt erhvervsmønster af fiskeri og landbrug. Det var bønder, som fiskede, sådan at forstå at gården var basis, mens fiskeriet var sekundært og sæsonbetonet. Den balance holdt indtil sidste halvdel af det 14. århundrede, hvor der opstod et mere selvstændigt fiskeri og et deraf følgende økonomisk opsving.

Ser vi på landbruget separat, så er der nogle karakteristiske tendenser. Fra starten var det baseret på korndyrkning og især husdyrhold, som nødvendiggjorde en intensiv hødyrkning på grund af den sparsomme naturlige græsning. Husdyrholdet bestod af køer og især får, som i sommerperioden blev sendt til fælles græsgange i bjergene, mens malkekvæget blev sendt på græs på relativt nære sæter-græsgange. Imens kunne hjemmemarken (tunet) og de udmarker, der befandt sig i gårdens umiddelbare nærhed (engene), dyrkes uforandret og høet lades uberørt indtil vintersæsonen.

Imidlertid gik korndyrkning (byg) snart helt ud af billedet. Det sidste vidnesbyrd findes i en kilde fra 1589, hvori biskop Oddur Einarsson beretter, at folk i den sydlige del af landet stadig dyrker korn og har meget nytte af det (Einarsson (1589) 1971). Han fortæller også, at agerbruget tidligere var langt mere udbredt, mens folk nu må klare sig med importeret korn til stor skade for befolkningen. Faktisk har korndyrkning nok altid været noget begrænset, men det er i hvert fald en kendsgerning, at det forsvinder helt omkring år 1600 for forgæves at blive søgt genindført af Oplysningstidens reformation i slutningen af 1700-tallet.

Samtidig går sæterdriften af brug. Mens der i middelalderen var lovbestemmelser for denne praksis, så glemmes den mere og mere. Det hænger sammen med mange forskellige ting, såsom mindskede husdyrflokke og manglende arbejdskraft, men årsagssammenhænge er så komplekse og subtile, at jeg ikke kan gøre rede for dem her. Konsekvenserne er derimod klare: de hjemlige enge må nu bruges til sommergræsning for malkekvæget, og høsten mindskes, hvilket igen medfører en mindre overlevelsesmarginal i vintertiden. Med overlevelsesmarginal henvises til den sikkerhed, der ligger i et vist overskud til også at klare en dårlig vinter. På Island var marginalen så lille, at al produktion gik til umiddelbart forbrug i en lang periode. Samtidig forværredes klimaet gradvist, og på grund af den ringe sikkerhedsmargin blev hungersnød et tilbagevendende fænomen. Annalerne beretter om det ene år efter det andet med massedød på grund af sult. I oplysningstiden forsøgte sæterbruget genindført ud fra nogle oplagte økonomiske betragtninger.

Der er andre mærkværdige udviklinger. Ploven forsvinder, og tunet hakkes i stedet. Det betyder ringere jordbehandling, mindre tun, flere tuer, og dårligere høst. I slutningen af 1700-tallet bevilgede den danske konge en jernplov og 300 spader til islændingene, men det er først i midten af 1800-tallet, at ploven rent faktisk genfindes på øen - hvis første bebyggere tog landet i besiddelse med udstrakt brug af plov.

Tunet forringedes yderligere, fordi gødskningen mindskedes, idet dyregødning i stigende grad blev nødvendigt som brændsel. Samtidig forfaldt gærderne omkring tunet mere og mere, det ved vi blandt andet fra senere vidnesbyrd om forsøg på genopbygning. Konkret havde det den konsekvens, at tunet ofte blev delvis afgræsset af strejfende dyr.

Hvad mere er, så forringedes opbevaringen af det i forvejen sparsomme hø betydeligt. Vi ved fra arkæologiske og litterære vidnesbyrd, at lader var almindelige i middelalderen, men de forsvinder tilsyneladende gradvist ud af billedet og er mere eller mindre forsvundet i 16- og 1700-tallet. Kun på østlandet holdes en gammel skik med at dække høet med tørv så meget i hævd, at det kan gøre det ud for en erstatning for den egentlige ladebydning. Andre steder er høet overladt til vind og vejr - og det er ikke morsomt på Island.

Kort sagt: Landbruget er præget af nedgang. Korn forsvinder, sæterdrift går af brug, teknologien forringes, dyreholdet mindskes - og enkelte arter såsom svin og fjerkræ forsvinder helt. Gårdenes størrelse mindskes, både hvad angår bygninger og jordtilliggende. Generelt betyder det en mindsket overlevelsesmarginal; sult og død er almindelige erfaringer.

Konkret - og også meget symbolsk - sker der desuden det, at skellet mellem indmark og udmark forsvinder i og med, at gærderne omkring tunet forfalder. Hermed trænger naturen (og dyrene) tættere og tættere ind på kulturen. Det skal jeg vende tilbage til senere.

Hvad angår fiskeriet, så har man altid fisket på Island til eget forbrug,

men det er først i midten af det 14. århundrede, at denne side af økonomien får vind i sejlene med en ny eksport af tørfisk. Det hænger sammen med nye markeder og ændrede forhold i Europa, som jeg imidlertid skal lade ligge. Indadtil medfører denne udvikling, at der opstår en kategori af fuldtidsfiskere, og dermed en række mindre fiskerflækker ved landingspladserne. Det ser ud til at gå strygende.

Men i 1404, lige efter Den sorte Død, vedtager Altinget en bemærkelsesværdig lov: Det påbydes arbejdere (*vinnufólk*) og fiskere (*fiskimen*) at bosætte sig og arbejde for bønderne. Hvis de ikke gjorde det, var de at betagte som en slags fredløse og skulle exileres. Dette er første (og en af de eneste) gange, at kategorien fiskere optræder i lovgivningen. Herefter er de underordnet andre kategorier af løsarbejdere.

Selvom der er tendenser i det 15. århundrede, som går i samme retning af at genetablere et egentligt selvstændigt fiskeri, så er tonen i den fremtidige udvikling slået an her i 1404: Fiskeriet skal indordnes under landbruget. Det betyder ikke, at det mister betydning, kun at landbruget har forsteret til den »sparsomme« arbejdskraft.

Fiskeriet gav cash - og de områder, der havde godt sæsonfiskeri tiltrak folk fra andre områder, således at de foragtede fiskerflækker i hvert fald var tæt beboede i den såkaldte *vertid* (februar-maj).

Det var imidlertid sværere og sværere at opretholde standarden. Ved middelalderens slutning synes teknologien at være gået tilbage, en tendens som skulle forstærkes yderligere i løbet af 1600-tallet. Net går af brug, bådene bliver mindre end før (også på grund af tømmermangel), og de innovative træk, som havde været medvirkende til fiskeriets opsving, blev gradvist fortrængt først fra praksis og siden fra bevidstheden. Således forbydes det ligefrem at benytte lodliner og liner med flere kroge. Desuden forbydes det at bruge orm som madding. Det er, som om nedgangen i landbruget hele tiden - og ganske irrationelt - efterfølges af restriktioner for fiskeriet. Selvom vi ikke ved præcist, hvor stor gennemslagskraft den slags restriktive bestemmelser havde i øjeblikket, så er det billede, der tegner sig i oplysningstidens extensive beskrivelser af den islandske økonomi, temmelig dystert. Fiskerne roer ud i små joller (flere og flere er kun 2-årers, hvor 8-12 årer tidligere var almindeligt) og fisker med en enkelt krog på linen, måske med en musling eller en lille fisk som madding. Samtidig fanger engelske og franske fiskere i store skuder mængder af fisk lige ud for de islandske kyster. Tørringsteknologien forringes samtidig i land, og den danske konge, som i 1660 er blevet enevældig, bliver mere og mere bekymret for sine islandske undersåtter.

Sociale forhold: Kongen har grund til bekymring, for ser vi på de sociale forhold i bred forstand, var der også en lang række nedbrydninger i gang. Der var helt generelt tale om en stigende fattigdom, som hang sammen med den økonomiske og teknologiske tilbagegang. Den tidligere nævnte forringelse

af klimaet spillede også ind, men havde ikke i sig selv behovet at have afgørende indflydelse. Det var først, da samfundets indre organisation, herunder dets fordelingspolitik og overlevelsesmarginal, havde nået en vis grad af nedbrydning, at den marginale klimaændring fik katastrofal betydning.

Hertil skal lægges tilbagevendende naturkatastrofer i form af vulkanudbrud, hvor ikke mindst de store askenedfald havde konsekvenser for dyrkningsforholdene, ofte med hungersnød og død til følge. Men mens vulkanudbrud nok er et *naturligt* problem, ligesom tørken i vore dages Afrika, så er sult dengang og nu et *socialt og politisk* problem. Den slags kan læges ved en bedre fordeling f.eks. For Islands vedkommende er der ikke tvivl om, at en dansk op- eller omprioritering af Island ville have været gavnlig, ligesom der indadtil i landet kunne have været en bedre fordelingspolitik og et andet økonomisk beredskab - om man vil. Men det er hypotetisk, for kendsgerningen er, at sultedøden var et ganske almindeligt fænomen i 16-1700-tallets Island.

Befolkningstallet var i tilbagegang. Det havde aldrig nået det samme niveau som før Den sorte Død (ca. 80.000), men det var dog efter alt at dømmes vokset i løbet af 1400-tallet, og stagneret i 1500-tallet efter den nye pest. Omkring 1600 vender billedet at dømmes efter indirekte indicier, og da de første pålidelige kvantitative kilder om befolkningstal og -sammensætning fremkommer i 1680'erne for enkelte sogne og i 1703 for hele landet, viser den demografiske struktur klart en befolkning i tilbagegang. Der var i 1703 50.309 islændinge, hvoraf en trediedel døde under en koppeepidemi i 1709. Og så fremdeles, kunne man fristes til at sige.

Bag disse tal, som naturligvis er både flere og fyldigere, når man går tættere på, gemmer der sig imidlertid mere end sult. Således er kun 25% af samtlige kvinder i den fertile alder gift i 1703. Resten lever som ugift tyende på gårdene. Der var implicite regler om, at man skulle eje en vis mængde jordisk gods for at kunne gifte sig, og det var de færreste beskåret. Det er ikke, fordi der er jordmangel, og teoretisk kunne flere være blevet jordbesiddere. Det er således karakteristisk, at et led i Oplysningstidens (sidst i 1700-tallet) reformerings- og udviklingsstrategier for Island er en genopdyrkning af de mange forfaldne ødegårde. Men indtil da er det småt med den biologiske reproduktion, idet børn naturligvis kun var et resultat af ægteskab i det postreformatoriske Island.

I ægteskabet var fertiliteten imidlertid påfaldende høj. 8-10 børnefødsler pr. kvinde var ikke ualmindeligt, selv med den høje ægteskabsalder der fandtes. Og de kom med et års mellemrum, kan man se af folketællingen 1703. Indtil da findes der en række indirekte udsagn, der bekræfter billedet. Således siger den tidligere nævnte biskop Oddur Einarsson i 1589, at »mange mødre er så frugtbare, at de føder 20 eller endda 30 børn, og så taler jeg endda ikke om fædrene, der i andet og tredje ægteskab får mange flere«. Selvom Oddur måske overdriver, så var de islandske kvinder ganske åbenbart meget frugtbare.

Men børnene dør. I midten af 1700-tallet rapporteres det, at to højst tre af de mange børn overlever til voksenalderen. De fleste dør som spæde, og en grundig læsning af kilderne afslører hvorfor. Det er nemlig ikke kun på grund af almindelig sult og sygelighed i landet, dårlig hygiejne og elendige boligforhold. Det viser sig, at der er en anden og væsentligere årsag; mødrene ammer ikke deres børn. I en periode på i hvert fald to hundrede år er denne praksis ganske ude af brug. Spædbørnene ammes i 2-3 uger højst, hvorefter de gives rå komælk eller bedre: fløde, for senere at få suppleret diæten med fiskesuppe, tygget fisk og lignende. Det slår dem rent faktisk ihjel. Som en 1700-tal observatør bemærker det, er det kun i de allerfattigste hytter, at børnene overlever, fordi man der slet ikke har andet end modermælk at give dem.

Den landphysicus, som udnævnes i 1760'erne, og som er den første professionelle læge på Island, ser det som én af sine første opgaver at genlære mødrene at amme deres børn. Det tager lidt tid, men det lykkes.

Foruden alt dette er der en hel del forvirring i islændingenes forvaltning af seksualiteten. Materialet er stort og overvældende i mere end een forstand. I et tilfældigt valgt årti i slutningen af 1600-tallet viser det sig, at 90% af samtlige retssager i landet vedrører seksualforbrydelser. Hvad der er forbrydelse, og hvad der ikke er, er naturligvis et spørgsmål om definition, men tallet er bemærkelsesværdigt under alle omstændigheder. Der er desuden grund til at tro, at de sager, der blev bragt for retten, kun er toppen af isbjerg, så uden at overdrive kan vi sige, at Island er stærkt præget af opløsning i den seksuelle organisaion. Det betyder, at der er en mængde hordomme, faderskabssager og ægteskabsbrud, som i værste fald medførte dødsstraf. Incest syntes også at have været hyppigt. En statistisk frekvensberegning er ikke mulig, men i det førnævnte årti var 7% af sagerne incestforhold. Incest er også et spørgsmål om definition, men i materialet indgår et ikke ubetydeligt antal tilfælde af incest mellem primære slægtninge. Det er ikke mindst fardatter og bror-søster forhold. Synderne dømmes til døden, mænd ved hals-hugning, kvinder ved drukning. Et påfaldende antal sager, hvor kvinden nægter at opgive deres børns fædre, rejser mistanke om langt flere incestforhold, end der når frem til retten. Det gælder også hos kongen i Danmark, som mener, at tortur er det rigtige middel til at få kvinderne til at bekende. Det gør de nu langt fra altid.

Der er extensive beskrivelser af enkelte forhold, og lapidariske beretninger om et utal. Fælles for dem er, at mens loven fordømmer, så synes folk selv at være ganske ufordømmende. I folkeeventyr berettes om inderlig kærlighed mellem nært beslægtede, og de søskende, der måtte fly til ubeboede egne for at kunne leve i fred for myndighederne, ynkes og beundres.

Den populære forklaring - også i dagens Island - er, at folk boede så langt fra hinanden på isolerede gårde, at de var henvist til seksuel omgang med døtre og søstre. Men det har ikke bund i virkeligheden. Husholdene var store og sammensatte, ofte havde mændene både koner og døtre som seksual-

partnere på én gang, og der var altid mindst et par ugifte tjenestefolk, som man i nødsfald kunne have forgrebet sig på, hvis det var ren drift, det handlede om.

Jeg vil ikke her påtage mig at forklare det til bunds, men jeg vil i lighed med de øvrige opløsningstendenser læse det ind i den katastrofe, eller den kvalitative diskontinuitet, som Island oplevede igennem nogle århundreder. Incest er nemlig tegn på en dybtgående krise, som måske ikke primært er psykologisk, selvom det i visse sammenhænge kan være vanskeligt at adskille psykologiske og sociale faktorer fra hinanden.

Krisen er kulturel i meget vidtgående forstand. Fra et antropologisk perspektiv er incest-tabuet et distinkt træk ved den menneskelige kultur, og det som adskiller os fra den dyriske natur. Dvs. det indgår i definitionen af selve menneskeligheden, og tabuets institutionalisering i tidernes morgen var det første kvalitative skridt ud af naturtilstanden. Incest-tabuet rejser et umiddelbart krav om en *socialitet* af en højere orden end kernefamilien. Man må »gifte sig« ud af huset, for at arten kan overleve. Det vil sige, at incest-tabuet er den nødvendige betingelse for et samfund. Hvis det negligeres eller åbenlyst tilsidesættes, er det tegn på, at selve ideen om et samfund er smuldret. Kulturen eller måske snarere »kulturligheden« er blevet tilbageskrevet i naturen.

Jeg påstår altså, at incestfrekvensen i samfundet viser, at der var mere på spil for islændingene end deres fysiske overlevelse. Også deres kulturelle overlevelse var truet. Sulten truede det enkelte menneske, men kulturløsheden (i den vide betydning) angreb selve menneskeligheden.

Mens gærderne forfaldt omkring markerne og tillod vildnisset at brede sig ind over tunet, så medførte nedbrydningen af incest-tabuet, at naturen også på et langt dybere plan overtog begreberne på Island.

Sammenfatning

Islands historie er - som andre historier - enestående, og man kan med rette spørge, hvad den kommer os ved her og nu. Som svar på det spørgsmål skal jeg samle trådene i et lidt mere generelt mønster; blandt andet gennem en sammenligning til Jonestown (jvf. Peter Elsass' artikel andetsteds i dette nummer).

Hvis vi ser på Jonestown og Island i forhold til hinanden, er der store forskelle også i den katastrofe, som indtræffer. Umiddelbart synes Jonestown at frembyde et langt mere dramatisk billede; selvmordet som det omvendte big-bang. Den selvvalgte aflæsning af livet. Den islandske form for destruktion har mere karakter af en gradvis dekonstruktion af viden og værdier, og indebærer en mere ubevidst afvikling af menneskeligheden.

Lighederne er imidlertid nok så interessante. For begge samfunds vedkommende er der tale om, at man havde forladt en anden historisk sammen-

hæng i mere eller mindre bevidst opposition mod den herskende orden (eller uorden). De nye samfund etablerer sig i isolation, enten bogstaveligt på en ø i Nordatlanten eller metaforisk på et andet kontinent. I starten går det fint; den oprindelige opposition indebærer en andethed, i forhold til hvilken man kan se sig selv klart. Efterhånden som den symbolske udveksling med omverdenen aftager, bliver grundlaget for den kulturelle identitet svagere. Kollektiviteten mister konturer, samtidig med at den er under fortsat tryk udefra, men det er et tryk som ikke længere har navn af »den anden« - fordi isolationen gør den oprindelige opposition imaginær. Resultatet har vi set; grupperne afvikler sig selv.

For Islands vedkommende er der først tale om en *tillært* hjælpeløshed, eller en form for kollektiv afmagt, der medfører sult og elendighed. Når jeg taler om *tillært* hjælpeløshed, mener jeg ikke nødvendigvis, at den er bevidst tilegnet, men blot det at der er tale om en tydelig fortrængning af gammel viden og kulturel visdom i almindelighed. Denne glemsel gør folk dårligere rustet til at møde de daglige krav, og i det hele taget dårligere egnet til at overleve.

Hvis man skulle vove at låne et begreb fra psykiatrien, så kan man måske næsten sige, at samfundet befinder sig i en tilstand af kollektiv depression, hvor afmagten overfor historien medfører en overdrivelse og en gradvis cementering af hjælpeløsheden. Denne hjælpeløshed modsvares af en nærmest anoretisk reaktion på den oprindelige sultekur. Hermed mener jeg, at sulten bliver en form for oprør i en historisk situation, hvor den kulturelle identitet er på spil. Med andre ord den anomale tilstand af kulturløshed bliver i et par århundreder en erstatning for den identitet og den positive selv-vurdering, som historien af flere grunde ikke længere muliggør.

Et meget vigtigt element i enhver kulturel identitet er fornemmelsen af en fælles og kontinuert historie. Den samfundsmæssige og kulturelle katastrofe medførte et brud på historien i Island. Der var ikke tale om en egentlig historieløshed, for islændingene fastholdt en kollektiv erindring om samfundets oprindelse og de første tider. Denne erindring fastholdtes via den fortsatte interesse for middelalderens sagalitteratur, hvori forfædrenes idealsamfund af stolte, frie bønder får mæle. Den oprindelige tilstand i 900-årene og derefter har imidlertid ikke meget med 1600-tallets Island at gøre, og den fortsatte spejling i forfædrenes bedrifter medfører en negativ selvopfattelse. I mangel af andre spejle, eller »andetheder«, i forhold til hvilke man kan identificere sig selv, så får dette spejl, som repræsenterer selvet i datid, en uforholdsmæssig stor betydning. Resultatet er, at man fremfor at korrigere sin realitetsopfattelse, så den passer til de ændrede historiske betingelser, gradvist afvikler sig selv.

Jeg påstår ikke, at afviklingen var bevidst, eller at elendigheden var selvforskyldt. Men jeg vil fastholde, at katastrofen var reaktiv og derfor havde noget at gøre med den islandske kulturs »konstitution«.

I Oplysningstiden i slutningen af 1700-tallet tog et opsving fat efter en

massiv indsats fra reformatorer af enhver art. Befolkningstallet steg, omend langsomt, og fiskeriet kom igang igen, omend ikke uden vanskeligheder. En ny litteratur opstod, som formulerede en islands nationalisme. I 1918 blev landet selvstændigt, og i 1944 erklæredes republikken. Gradvist fortrængtes de mørke århundreder, og i dag citerer præsidenten sagaer, som om de alene rummer nøglen til Islands historie. Man har lagt katastrofen bag sig og fundet en ny tilstand af stabilitet.

Når jeg mener, at en historie som den islandske kommer os ved, så er det ikke, fordi historien gentager sig. Det gør den aldrig. Men bag historien er der nogle almene mønstre og mekanismer, som vi kan genfinde i andre sammenhænge. Det er nødvendigt at lære disse mønstre og mekanismer af historier, der har fundet sted, for vi kan ikke se dem så klart, mens de finder sted. I et øjebliksperspektiv kan det være vanskeligt overhovedet at få øje på de processer, der ud- eller afvikler personer eller samfund. Vi mærker gradvist konsekvenserne, men kan ikke gribe ind med mindre vi også forstår mekanismerne.

Med hensyn til den kollektive afvikling - og muligvis den individuelle med, så er der tilsyneladende nogle mekanismer, som er generelle. Et erfaret brud på historien samtidig med en fastholden af et tidligere billede medfører et »historisk dilemma« og en splittet selvopfattelse.

Denne splittelse i identitet imellem et forherliget tidligere selv og et nedvurderet nuværende selv kan resultere i afvikling, hvis symbolske »andre« forsvinder. Isolation er således nok en måde at opretholde autonomi på i første omgang, men i næste omgang ødelægges autonomiens symbolske gærder. Som beboerne i Goffmans asyler mister også de isolerede samfund muligheden for at opretholde et »selv«. ⁶ Og de bukker under - ikke for udviklingen, men for deres egen historie.

Den lektie er også vigtig, for historien kan mennesker gribe ind over for, mens »udviklingen« er en metafor for det uafvendelige. Det er vigtigt ikke at lade sig overliste af den slags metaforer, og den dertil hørende afmagtsfølelse, men hele tiden at fastholde menneskers mulighed for kreativ indflydelse på historien. Det gælder, hvadenten der er tale om individuelle eller kollektive historier.

NOTER

1. Katastrofeteorien er fremstillet blandt andet i Woodcock and Davis (1980).
2. En nærmere analyse af det tidlige islandske samfund findes i Hastrup (1985a).
3. Om den samtidige litteraturs kreative forhold til den kulturelle identitet har jeg skrevet i Hastrup (1982) og (1984).
4. Smlg. Hastrup (1985a).
5. Fremstillingen er baseret på resultaterne af et større arbejde om Islands historie 1400-1800, som jeg er ved at afslutte.
6. Goffman (1961).

LITTERATUR

- EINARSSON, O. (1589) 1971: *Islandslysing*. Reykjavik 1971: Menningarsáráður.
- GOFFMAN, E. 1961: *Asylums. Essays on the social situation of mental patients and other inmates*. Harmondsworth 1970: Pelican.
- HASTRUP, K. 1982: »Establishing an Ethnicity. The emergence of the »Icelanders« in the early Middle Ages.« I D. Parkin ed: *Semantic Anthropology*. London 1982: Academic Press, ASA Monographs no. 22.
- HASTRUP, K. 1984: »Defining a Society: The Icelandic Freestate between two worlds.« *Scandinavian Studies*, vol. 56, 3. 1984.
- HASTRUP, K. 1985a: *Culture and History in Medieval Iceland. An anthropological analysis of structure and Change*. Oxford 1985: Clarendon.
- HASTRUP, K. 1985b: »Entropisk elegi: Kristendommen og den sociale uorden på Island efter år 1000.« *Stofskifte* no. 12, 1985.
- WOODCOCK, A., and DAVIS, M. 1980: *Catastrophe Theory*. Harmondsworth 1980. Penguin.